

І С Т О Р И Ч Н Е С У С І Д С Т В О

Каліш, 1924-1926

- 21* Світильник неугасимий: Пам'яті Івана Липи / упоряд. Юрій Липа. – Одеса, Львів, [Каліш]: [Народній стяг], 1924. – 56 с.
22* Липа Ю. Світлість: збірка віршів / Юрій Липа – Каліш: Народній стяг, 1925. – 44 с.
23* Гаврилюк І. Незабутній. Пам'яті Івана Липи / Ілько Гаврилюк – Одеса, [Каліш]: [Народній стяг], 1926. – 39 с.

Варшава, 1933-1935

24. Юрій Липа Ю. З історії вільних будівничих / Юрій Липа – Одеса, Варшава: Народній стяг, 1933. – 20 с.
25*. Євген Чехович Україна в числах. – [Варшава: Народній стяг], 1933.
26* Липа Ю. Козаки в Московії. Роман з історії XVII ст. / Юрій Липа – [Варшава]: Народній стяг, 1934. – 240 с.
27* Липа Ю. Бій за українську літературу. – [Варшава]: Народній стяг, 1935. – 151 с.

Львів, 1935-1936

- 28* (1) Липа І. Оповіді про смерть, війну і любов. Львів: Народній стяг, 1935. – 87 с. (початкова нумерація очевидно пояснюється першістю друку у Львові).
29* Липа І. Тринадцять притч / Іван Липа – Львів: Народній стяг, 1935. – 47 с.
30* Липа Ю. Нотатник 1: новели / Юрій Липа – Львів: Народній стяг, 1936. – 144 с.
31* Липа Ю. Нотатник 2: новели / Юрій Липа – Львів: Народній стяг, 1936. – 114 с.
32* Липа Ю. Українська доба / Юрій Липа – Б. м. : Народній стяг, 1936 – 24 с.
33* Липа Ю. Українська раса / Юрій Липа – Львів: Народній стяг, 1936. – 13 с.
34* Бюлетень видавництва «Народній стяг» за 1936 рік.

Джерела та література:

1. Максим'юк Т. І. І батько, і син... Видавництво «Народній стяг» // Максим'юк Т. І. З україніки Причорномор'я. – Одеса: Маяк, 2008. – С. 105–108. 2. Зленко Г. Народній стяг // Чорноморська комуна – Одеса, 1991 – 18 липня (№136) – С.3. 3. Лист Ю. Липи до М. Донцової від 31. І. 1924 // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОУ). – Ф. 3849. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 57. 4. Мухин М. Яснозбройний Юрій // Київ. – Філадельфія, 1953. – Кн. І. – С. 45. 5. Листування Ю. Липи з Д. Донцовим // Українські проблеми. – 1995. – №3/4. – С. 149–150. 6. Липа Ю. Нотатник 3: новели – Львів: Хортиця, 1937 – 159с. 7. Липа Ю. Призначення України. – Львів: Хортиця, 1938. – 305 с.; 8. Липа Ю. Вірую: вибрані вірші - Львів: [Мета], 1938.- 67 с.; 9. А. В. 10-ліття видавничої кооперативи «Хортиця» у Львові // Діло. – Львів, 1939. – 1 травня.

Анатолій Войнаровський, Інна Мазур

Поляки Поділля в умовах комуністичних експериментів 1920-х рр.

Польська спільнота Поділля має унікальну історію, 1920-і роки є особливим періодом, коли здійснювалися трагічні експерименти, що стосувалися і аспектів національного буття.

В умовах розбудови незалежних, правових, демократичних держав все більшої гостроти набуває проблема державної етнополітики. Значну цінність у формуванні толерантних етнічних суспільних відносин має історичний досвід. Саме звернення до практики вирішення проблем міжнаціональних відносин надзвичайно актуально, оскільки глибокий науковий аналіз минулого потрібний для здійснення виваженої державної політики з урахуванням інтересів усіх його суб'єктів та задоволення вимог національних меншин.

Останнім часом особливий інтерес вітчизняних та зарубіжних істориків викликає дослідження становлення та функціонування командно-адміністративної системи в СРСР, яка була зацікавлена у знищенні, утаємниченні або фальсифікації документів, що суперечили офіційному трактуванню історії та могли породжувати серед громадського загалу сумніви у непогрішимості методів соціалістичного будівництва. У цьому контексті актуальним є вивчення ступеня дослідження проблеми реалізації національної політики на теренах Поділля.

Увага до історії національних меншин як УРСР, так і окремих регіонів є актуальною темою. Використання політики коренізації задля створення позитивного іміджу

У К Р А Ї Н А - П О Л Ь Щ А

комуністичного режиму, декларативність заходів влади, своєрідний аналог «ленінського танго» НЕП в економічній політиці доводили у своєму дослідженні О.Калакура та К. Белашова[1]. Загальний політичний курс національної політики в адміністративній та освітній сфері на теренах УСРР висвітлено у праці І.Міронової[2]. Особливості діяльності громадських організацій національних меншин на теренах Радянської України у 1920-х роках висвітлює М. Журба[3]. Карально-репресивні заходи більшовицької влади на Поділлі спрямовані проти польського католицького духовенства висвітлює А. Лисий[4]. Організацію освітніх закладів національних меншин краю, динаміку їх розбудови та ліквідації у 1930 – х рр. висвітлює А. Войнаровський[5]. Розбудову більшовицьким керівництвом освітніх та культурних установ у 1920 – рр. досліджував Б.Чирко[6].

Важливим аспектом дослідження особливостей становища польської громади Поділля є статус прикордонної території, підготовка керівництва СРСР до війни, а тому підвищена увага до польської спільноти. Доцільно висвітлити реальні цілі більшовицьких керівників, використання подвійних стандартів, розбіжність між гаслами і реаліями. В контексті вивчення цієї проблеми використано значний масив матеріалів партійних архівів Польських бюро губернського комітету, окружних комітетів, агітаційно-пропагандистських відділів та інших структур.

Характерною рисою історії Поділля є співіснування представників різних етнічних та конфесійних спільнот. Тривалий історичний період край був територією фронтиру, що зумовлювало конфлікти, активні міграційні процеси, потребу постійної колонізації. Таким чином, етнічно регіон мав унікальну мозаїку та в різні етапи поступу це проявлялось по – різному, від мирного співіснування до конфліктів. Досить часто титульний етнос держави до складу якої входив край здійснював обмеження прав інших національностей та усіяко пригнічував їх. Такого характеру була політика поляків в часи Речі Посполитої, росіян в часи Російської імперії. Вперше питання про рівність національностей та скасування етнічної дискримінації та його практичне застосування було здійснено Українською Центральною Радою. 9 січня 1918 року був ухвалений закон про національно-персональну автономію, за яким представники всіх національностей які мешкали на території УНР наділялися рівними правами[7, С.14]. Втім відстояти державність УНР в роки громадянської війни не вдалося, перемогу здобувають комуністи.

Національне питання стає одним з наріжних у державному будівництві радянського ладу. На початку 20 – х років в більшовицькій партії розгортаються гострі дискусії між інтернаціоналістами, які по своїй сутності були продовжувачами великодержавної політики Російської імперії та з іншого боку націонал-комуністами, котрі наполягали на створенні належних умов для розвитку всіх народів країни[8, С.73].

«Теорія боротьби двох культур» виникла в Україні на початку 1920-х років як протидія прихильників російського великодержавного шовінізму українському державотворчому процесу, що активізувався за умов проголошення політики українізації. Її автором був тогочасний другий секретар ЦК КП(б)У Д. Лебідь, який «обґрунтував» неповноцінність, нижчість української культури як культури сільської, патріархальної у порівнянні з російською передовою, з якою Лебідь ототожнював всю міську культуру [9]. Московськими прихильниками поглядів Д. Лебеда насамперед були В. Ваганян [10,С.164] та Ю. Ларін [6, С. 215]. Перший обстоював положення про «інтернаціональну культуру національною мовою» (розуміючи під «інтернаціональною» культуру російську), а другий виступав проти «євреезації» та «українізації» зрусифікованих євреїв та українців.

Ці хибні погляди не лише мусувалися у писаннях подібних «культурників», а й лунали з найвищих політичних трибун. Наприклад, А. Єнукідзе з трибуни союзного ЦВК прямо заперечував самостійний шлях розвитку української культури, наголошуючи, що «українська культура повинна зростати з російської» [2, С. 89].

Запеклий опонент Д. Лебеда М. Хвильовий, в інтерпретації якого «теорія боротьби двох культур» із сфери внутрішніх проблем українського життя переносилась у площину культурних взаємин України та Росії, твердив, що «Соціальні процеси, що їх викликано непом, логічно ведуть до конфлікту двох культур. Українське суспільство, зміцнівши, не помириться зі своїм, фактично, коли не юридично, декларованим гегемоном – російським конкурентом» [10, С. 591].

Інший захисник самобутнього розвитку української культури О. Шумський, критикуючи М. Хвильового за те, що ним «віджилилася теорія боротьби двох культур з гегемонією

І С Т О Р И Ч Н Е С У С І Д С Т В О

української культури», спробував дати об'єктивну оцінку поглядам письменника і тим обставинам, в яких розвивалась українська культура [10, С.165]. Це призвело до засудження його більшовицьким керівництвом як українського прихильника «боротьби двох культур», а погляди О. Шумського, як і погляди М. Хвильового, були проголошені ухилами.

Одним з тих, хто послідовно боровся із «хвильовізмом» і «шумськізмом» був М. Скрипник. Слід зазначити, що погляди М. Скрипника на дану проблему сформувалися в боротьбі як з Д. Лебедем, Ю. Ларіним й іншими провідниками ідей російського шовінізму, так і з М. Хвильовим, О. Шумським та їхніми послідовниками. М. Скрипник був одним із небагатьох більшовицьких лідерів на Україні, який беззастережно повірив в демагогічні ленінські твердження, що стосувалися національної політики, і прагнув проводити їх у життя. Найбільше його приваблювали гасла про «право націй на самовизначення аж до повного відокремлення в окрему державу» та про «повну рівність усіх народів в єдиному Союзі».

Коли поставало питання про виживання більшовиків і закріпленні їх при владі після виснажливої для країни війни, комуністи змушені були йти на поступки. Таким було «ленінське танго» в сфері економіки, нова економічна політика. Відповідно на такі ж поступки влада змушена була піти і розв'язанні національного питання, новий курс отримав назву «коренізація». 1 серпня 1923 року було прийнято Декрет ВУЦВК і РНК УРСР «Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов та сприяння розвитку української мови» [7, С.17]. Першочергова увага зверталася на отримання освіти національною мовою.

На території краю, задля успішної реалізації цієї політики була створена комісія національних меншин при Подільському Губвиконкомі. Впродовж 1923 – 1924 року було зібрано детальну інформацію демографічно-статистичного характеру з рекомендаціями і довідками, щодо розбудови шкіл, пунктів лікнепу для національних меншин. Так за даними комісії на теренах краю мешкало євреїв - 7,4%; поляків - 3,3 %; росіян – 1,8 %, молдован - 0,5 %. Загалом перелік містив найменування 41 національностей, найчисельнішими були українці – 86,8% [11; С.24].

Партійними органами було проведено ретельний класовий зріз польської спільноти Поділля: 80 % - селяни; 10 % - інтелігенція; 3 % робітники; 7 % міщани. У додатку зазначалось, що більшість польських селян, а отже всієї громади є носіями реакційних настроїв. Тобто уже у 1923 р. влада визначала поляка як представника «нації - ворога» [13, С.48].

За переписом 1926 р. в шести округах колишньої Подільської губернії проживало 192 408 поляків, відкривалися навчальні заклади, в яких викладання здійснювалося польською мовою. На початку 1924 р. працювало 95 польських шкіл, а в 1933 р. — 222 школи [5; С.46].

В 1933 р. діяли польські педтехнікум у Проскуріві (тепер Хмельницький), агротехнікум у Полонному, польський відділ при Проскурівському технікумі механізації сільського господарства [5; С.47].

Звісно ж варто розкрити якісну сутність та характерні особливості освітнього процесу першого радянського десятиріччя. В шкільних програмах чимало уваги приділялось комуністичній пропаганді, в гуманітарному циклі дисциплін були наявні потужні фільтри, що вилучали з програми класово шкідливі елементи. Потужна увага приділялась пропаганді атеїзму, що викликало невдоволення в переважній більшості глибоко віруючих поляків, чехів, німців. Заходи спрямовані проти віри спонукали громади до домашньої освіти. З іншого боку варто підкреслити і позитивні здобутки, для населення постала можливість безкоштовно отримати освіту, студенти технікумів і курсів отримували додаткові стипендії, що було вельми важливим в умовах голодних 20 – х років та піднімало престиж освіти.

Таким чином, політика комуністів в галузі освіти мала свої позитивні і негативні аспекти, прагматично була направлена на умиротворення антирадянських настроїв, які були притаманні як українцям так і національним групам радянської країни [15, Арк. 96].

Втім простежується одна важлива складова політики по відношенню до польської спільноти. Відбувається збір анкетних даних де фіксуються такі відомості – прізвище, ім'я по батькові, дата народження, рік вступу до лав комуністичної партії, чи була анкетована особа членом інших політичних партій, професію: цивільну та військову спеціальність, службу в арміях (царській, білогвардійській, РККА, інших іноземних збройних силах), займану номенклатурну посаду [16, Арк.207-244]. Накопичення таких даних у 1930 – х буде

У К Р А Ї Н А - П О Л Ь Щ А

підставою для здійснення репресій, адже у багатьох анкетах вказувалася служба у військах які вважалися ворожими по відношенню до більшовицького режиму.

Цікавим за змістовним наповненням є лист від ЦК КП (б) У до польського бюро Вінницького окружного комітету під грифом «Цілком таємно» [17, Арк.63-64]. Процитую окремі положення щодо діяльності бюро: «Звертаємо увагу товаришів щодо необхідності використання в антиклерикальній агітації низки фактів які би дискредитували польське католицьке духовенство. В першу чергу необхідно висвітлювати шпигунську діяльність католицького кліру, його роль як агентури польського уряду та польського генерального штабу. Задля ілюстрації варто використати лист ксьондза Федукевича до римського папи, опублікований в газеті «Правда» за № 262 від 18 жовтня 1924 р. і в газеті «Серп» за № 35 від 28 .XI. 1924. Звертаємо також Вашу увагу на матеріали про уповноваженого польської делегації в Ленінграді ксьондзові Уссусі.

Варто розлого використовувати в агітації факт публічного зречення від духовного сану ксьондза Хцоновича, що мав місце у Вітебську.

Звертаємо Вашу увагу на максимальну дискредитацію Польського католицького кліру в громадській думці публікуючи ці матеріали у місцевих газетах «Млот», «Серп», «Гвезда Млодзєжі» та в усній агітації.»

У даному ж документі наголошувалось на фіксуванні можливих фактів контрреволюційної діяльності ксьондзів та негайного інформування місцевих партійних органів та ДПУ[18, Арк14].

Однак, було і застереження не допускати масових репресій по відношенню до католицького духовенства, бути максимально коректними проводячи атеїстичну пропаганду, аби не зумовити масові невдоволення серед польської громади.

Звіт польського бюро Подільського губернського комітету КП (б) У характеризував стан настроїв поляків:

- НЕП посилює націоналістичні тенденції;
- Польська громада перебуває осторонь від суспільного життя;
- Арешти класових ворогів з числа поляків сприймаються як переслідування за національною ознакою;
- Окремі партійні керманічі негативно ставляться до створення польських шкіл[19; 20].

Відповідно вищим партійним керівництвом УСРР перед польським бюро Подільського губернського комітету КП (б) У було поставлено завдання:

- 1) Здійснювати заходи по розшаруванню польської громади, порушувати їх єдність;
- 2) Спрямовувати зусилля на створення колективних сільських господарств підконтрольних місцевим партійним осередкам;
- 3) Заохочувати перехід польської інтелігенції на бік партії

Конкретизувалися завдання перед партійними комітетами на місцях:

- 1) Вивчення соціального складу поляків;
- 2) Боротьба проти антирадянського і куркульського впливу на пролетаріат;
- 3) Посилення антирелігійної пропаганди і боротьби з католицьким духовенством;
- 4) Поділля – прикордонний регіон, тому особливо посилена робота серед поляків;
- 5) Посилена пропаганда інтернаціоналізму та класової солідарності[21].

Польські секції і бюро позбавлені права ініціативи під строною заборонаю, лише виконання розпоряджень з центру.

Таким чином, більшовицька політика коренізації мала подвійні стандарти – з одного боку декларувалася політика лояльності до національних громад, створювалися зовнішні ознаки повноправного освітнього і культурного життя. З іншого до польської та німецької громад ставлення було явно ворожим, аналіз документів вказує на острах більшовицької влади перед польської спільнотою, очікування майбутньої війни та передбачування виступів поляків проти радянської влади, підготовку даних для розгортання

І С Т О Р И Ч Н Е С У С І Д С Т В О

цілеспрямованих карально-репресивних заходів. Яскравим прикладом такого ставлення є зріз по органам національного самоврядування і освіти у 1930 рр. Станом на 1934 р. по Вінницькій області - 74 польських сільських ради, у 1932 р. - 245 польських шкіл. А вже на 1935 р. – 35 польських шкіл, 134 польських вчителів із 430 у 1935 арештовані, залишилось 14 польських сільських рад, які наступного року будуть ліквідовані під формулюванням, що були штучно вигаданими[22].

Джерела та література:

1. Калакура О., Белашова К. Пішаки у політичній грі/ О. Калакура, К. Белашова // Відродження – 1994 - № 7 – С.68 - 79.
2. Міронова І. С. Національні меншини України / І. Міронова. — Миколаїв: Видавництво Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили, 2006. — 464 с.
3. Журба М. Радянські громадські організації національних меншин УСРР в період непу / М. Журба // Київська старовина. — 2000. — № 5. — С. 141–145.
4. Лисий А. Одісея ксьондза Левінського./ А. Лисий// Історія релігії в Україні: науковий щорічник. – Львів: «Логос», 2010. – Книга І. – с. 529-535.
5. Войнаровський А. Освіта національних меншин Поділля в 20-х роках ХХ ст. А. Войнаровський// Матеріали ХХІІ Всеукраїнської наукової конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення» – Вінниця, 2011. – Вип. 21. – С. 46-48.
6. Чирко Б. Національні меншини в Україні (20– 30 роки ХХ століття) / Б. Чирко // НАН України, Інститут національних відносин і політології. — К.: Освіта, 1995. — 215 с.
7. Гальченко П. Права національних меншин в Україні/ П.Гальченко// Українське слово. – 1994 - № 23 – С.11 - 18.
8. Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР (20-і– перша половина 30-х рр. ХХ ст.) / Л. Якубова. — К.: Інститут історії України НАН України, 2006. — 507 с.
9. Єременко Т. Польське національне питання в Україні в 20 – і роки/ Т. Єременко. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки – 1993 - № 3 – С. 80 - 85.
10. Нагорна Л. Радянська національна політика/ Л. Нагорна// Політичні читання – 1995 - № 1 – С.163 - 175.
11. Бюллетень Подольського губернського статистического бюро. – Вінниця, 1925. – 90 с.
12. Коламмийченко И. И. На путях социалистической реконструкции / И. Коламмийченко. — К. : Наукова думка, 1978. — 281 с.
13. Национальный состав Советской Украины. Статистический справочник. – Харьков, 1925. С. 47 – 49.
14. Бюллетень Народного Комиссариата Внутренних Дел (Харьков). — 1923. – № 21.
15. Державний архів Вінницької області, – Ф. 829., – Оп. 1., – Спр. 54., – 184 арк. Винницький окружний комітет КП (б) України Подольської губернії. Агітаційно-пропагандистський відділ Польбюро. Протоколи общих беспартийных собраний польского населения.
16. Державний архів Вінницької області, – Ф. 829., Оп. 1., Спр. 191., 392 арк./ Винницький окружний комітет КП (б) України Подольської губернії. Агітаційно-пропагандистський відділ Польбюро. Директиви ЦК РКП (б), ЦК КП (б) У, губернського і окружного комітетів партії по вопросам организационной и массово-политической работы среди польского населения.
17. Державний архів Вінницької області, – Ф. 1. - Оп. 1. – Од. зб. 1679. – 114 арк.
18. Державний архів Вінницької області, – Ф. 136. - Оп. 3. – Од. зб. 131. – 17 арк.
19. Державний архів Вінницької області, – Ф. 136. - Оп. 3. – Од. зб. 362. – 284 арк.
20. Державний архів Вінницької області, – Ф.1, - Оп. 1. Од.зб 1695 – 39 арк.
21. Державний архів Вінницької області, – Ф.33. – Оп.1. – Од.зб. 40 – 304 арк.
22. Державний архів Вінницької області (ДАВО) – Ф. 31. - Оп. 1. – Од. зб. 26. – 175 арк.